

Κωσταρέλου Χάρη

Χημ. Μηχανικός ΑΠΘ, MSc Προστασία Μνημείων ΔΠΜΣ Ε.Μ.Π.

Τα παλαιά κοινοτικά πηγάδια στο Μαρκόπουλο

1. Αφορμή και Στόχος

Στην εξοχή του Μαρκοπούλου, στους επαρχιακούς δρόμους του Πόρτο Ράφτη και της Μερέντας και στις γύρω αγροτικές περιοχές, συναντά ο περαστικός τα παλαιά κοινοτικά πηγάδια, που ως και τα μέσα περίπου του προηγούμενου αιώνα κάλυπταν τις ανάγκες σε νερό των ανθρώπων, των ζώων και των καλλιέργειών.

Όσο μακραίνει ο χρόνος από εκείνες τις εποχές, τόσο ξεθωριάζουν και οι μνήμες που συνδέουν τα πηγάδια με τη σημασία τους για τη ζωή και την ιστορία του τόπου. Τα κοιτάζουμε «χωρίς να τα βλέπουμε», χωρίς να αναγνωρίζουμε πάνω τους την ιστορία τους και την ιστορία μας και έτσι από φορείς αξιών έχουν μετατραπεί, στην καλύτερη των περιπτώσεων, σε φορείς διαφημιστικών επιγραφών και συνθημάτων¹.

Στη χειρότερη περίπτωση τα πηγάδια καταστρέφονται. Το καλοκαίρι του 2005 η καταστροφή και επιχωμάτωση του πούσι² Κουλιδά –του πηγαδιού, δηλαδή, στη θέση Κουλιδά (εικ. 1)– αποτέλεσε την αφορμή για ένα γενικότερο προβληματισμό σε σχέση με τη διάσωση των πηγαδιών και ταυτόχρονα τη διατήρηση και προβολή τους ως πολιτιστικών αγαθών.

Προς την κατεύθυνση αυτή είχε αρχίσει ήδη να συγκεντρώνεται υλικό που αφορούσε κυρίως σε παλαιές και πρόσφατες φωτογραφίες, αναφορές σε έγγραφα του Δήμου Κρωπίας και της Κοινότητας Μαρκοπούλου, σε βιβλία και συγγράμματα τοπικού ενδιαφέροντος, πληροφορίες από τους μελετητές της περιοχής

1. Σχετικά κείμενα: Στ. Μεθενίτης, 2000, Δημ. Νικολάου 4/2005 και Δημ. Νικολάου 9/2005 (βλ. βιβλιογραφία).

2. Η λέξη «πούσι» είναι αρβανίτικη και σημαίνει «πηγάδι». Ως «πηγάδι» ορίζεται τόσο το όρυγμα όσο και το αρχιτεκτόνημα. Αρβανίτικη, επίσης, είναι η λέξη «γκρίζα(ε)πούσιτ» που σημαίνει «λαιμός του πηγαδιού», δηλ. το κτιστό περιστόμιο γύρω από το αρχικό άνοιγμα-στόμιο. Πάνω στο λαμό του πηγαδιού συνήθως επικάθεται μαρμάρινο, πέτρινο ή –τελευταία –τσιμεντένιο «καπάκι» με οπή στο κέντρο, που ονομάζεται «επιστόμιο» ή απλά «στόμιο».

και ανθρώπους που είχαν στο παρελθόν ασχοληθεί με τα πηγάδια, καθώς και σε διηγήσεις παλαιότερων.

Με βάση το υλικό αυτό, γίνονται κατά διαστήματα δημοσιεύσεις μικρής έκτασης στο τοπικό περιοδικό «Εν Μακροπούλω»³ (έκδοση του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Μακροπούλου). Είχε ξεκινήσει, με αυτόν τον τρόπο, ένα είδος καταγραφής και μια στοιχειώδης προβολή.

Όπως συμβαίνει με όλα τα πολιτιστικά αγαθά, η κληρονομιά από τα πηγάδια είναι σύνθετη. Ως τις μέρες μας έχουν φτάσει ονόματα πηγαδιών (είτε τα πηγάδια σώζονται είτε όχι), τα ίδια τα πηγάδια ως κτίσματα, στο σύνολό τους αλλά και τα μέλη αυτών των συνόλων ξεχωριστά, καθώς και όλες οι πληροφορίες και οι αξίες που αυτά μεταφέρουν στο χρόνο.

Με την παρούσα ανακοίνωση, επιδιώκεται η παρουσίαση όσων ονομάτων, πηγαδιών και πληροφοριών συγκεντρώθηκαν από το 2005, μέσω αυτής της καταγραφής, τονίζεται η ανάγκη συντήρησης και αποκατάστασης των πηγαδιών που σώζονται και τα οποία αποτελούν τοπικά μνημεία και προτείνεται τρόπος σύνδεσής τους με το σήμερα της πόλης μας. Ο μακροχρόνιος στόχος είναι μια «διατήρηση ουσίας», όπως θα μπορούσε να ονομαστεί η επανένταξη.

2. Η αναγκαιότητα της ανόρυξης των πηγαδιών

Καθώς η γη της Αττικής είναι άνυδρη, οι κάτοικοι ήταν αναγκασμένοι να ανορύσσουν πηγάδια για την κάλυψη των αναγκών σε πόσιμο νερό, νερό για το νοικοκυριό και το πλύσιμο των ρούχων, για τα ζώα του σπιτιού και του αγρού, για τα αιγοπρόβατα και τις καλλιέργειες, καθώς και για τους διψασμένους οδοιπόρους. Η διαδικασία της ανόρυξης ήταν κοπιαστική και πολυέξοδη και πολλές φορές επικίνδυνη, όμως απολύτως αναγκαία (Θεοδώρου, 2000).

Εκτός από τα κοινοτικά πηγάδια που ανοίγονταν προς όφελος του συνόλου, υπήρχαν και πολλά ιδιωτικά, που άνοιγαν με δικά τους έξοδα οι κάτοικοι μέσα στην αυλή τους ή στο κτήμα τους για δική τους εξυπηρέτηση. Όμως για αυτά δεν θα γίνει λόγος στην παρούσα ανακοίνωση.

Τα περισσότερα από τα κοινοτικά πηγάδια ανοίχθηκαν στους αρχαίους χρόνους (σε επόμενη ενότητα θα γίνει εκτενέστερη αναφορά). Στα νεότερα χρόνια την ευθύνη για την ανόρυξη πηγαδιών είχαν:

– Οι Κοινοτικές Επιτροπές στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και μέχρι το 1914 και στη συνέχεια τα Συμβούλια του Αναγκαστικού Συνεταιρισμού Μακροπούλου («ΜΑΡΚΟ») ως τις μέρες μας.

– Τα Δημοτικά Συμβούλια του Δήμου Κρωπίας από το 1836 μέχρι το 1914, στη

3. Τεύχη 88, 93, 95, 97, 98.

συνέχεια τα Κοινοτικά Συμβούλια Μαρκοπούλου μέχρι το 1964, και από το 1964 ως σήμερα τα Δημοτικά Συμβούλια του Δήμου Μαρκοπούλου.

Τη γη για την ανόρυξη του πηγαδιού τη δώριζε κάποιος χορηγός ή την αγόραζαν ο Συνεταιρισμός ή το Δημοτικό/Κοινοτικό Συμβούλιο.

Η συντήρηση των πηγαδιών γινόταν μια φορά το χρόνο, συνήθως τέλος καλοκαιριού. Την έκανε κυρίως η Κοινοτική Επιτροπή και στη συνέχεια ο Αναγκαστικός Συνεταιρισμός «ΜΑΡΚΟ». Άδειαζαν το νερό του πηγαδιού, απομάκρυναν τη λάσπη και τα ξένα αντικείμενα, έριχναν δυο-τρία κομμάτια άσβεστης ασβέστου, για απολύμανση, και το πηγάδι ήταν έτοιμο για ένα χρόνο (Μεθενίτης, 2007).

Τα τελευταία χρόνια τα πηγάδια αφανίζονται. Οι κύριοι λόγοι που οδηγούν στον αφανισμό τους είναι:

- Η εγκατάλειψή τους, καθώς τα δίκτυα ύδρευσης έφτασαν από τη δεκαετία του '60 σε όλα τα σπίτια, τα ζώα για τις καλλιέργειες αντικαταστάθηκαν από τα τρακτέρ και τη δεκαετία του '90 δόθηκε ύδρευση και στις στάνες.

- Η καταπάτηση. Σε κάθε πηγάδι, σύμφωνα με τα σχεδιαγράμματα του Συνεταιρισμού «ΜΑΡΚΟ», ανήκε 1 ως 1,5 στρέμμα (εκτός από τα πηγάδια που βρίσκονταν σε διασταυρώσεις τριών δρόμων και τους ανήκε το «τρίγωνο»).

- Οι επιχωματώσεις από νερά, ρέματα και μπάζα.

- Οι κλοπές. Για το θέμα αυτό θα γίνει αρκετές φορές λόγος στη συνέχεια.

3. Ονόματα πηγαδιών – Προέλευση

Ως τις μέρες μας έχουν φτάσει τα εξής ονόματα πηγαδιών (Μεθενίτης, 2007):

Πούσι Αγγελίσι	Πούσι Μπάρτζη
Πούσι Αγίου Θανάση	Πούσι Μπίκλη
Πούσι Αλλαγιάννη	Πούσι Μπρασά
Πούσι Ανός Πέτρου	Πούσι Νάτσο
Πούσι Βουρέζα	Πούσι Ντοροβάτεζα
Πούσι Γιάννη	Πούσι Ντριβλία
Πούσι Γιώργη	Πούσι Ντριζι
Πούσι Γκίνη (ή Γκίναβητ)	Πούσι Παπαφώτη
Πούσι Ιρί (2 πηγάδια με αυτό το όνομα)	Πούσι Πετούραβητ
Πούσι Καδί	(ή της Υπαπαντής)
Πούσι Καλογέρι	Πούσι Πιστικό (ή Καρτέρι)
Πούσι Κολιμήτσι	Πούσι Πλατώμα
Πούσι Κοπρέζα	Πούσι Πρίφτη
Πούσι Κουλιδά	Πούσι Ρόκα
Πούσι Κουτάλα	Πούσι Σταμοήλη

Πούσι Λιάδα	Πούσι Στατήρεζα
Πούσι Λιγόρι	Πούσι Στουριώτη
Πούσι Μαζογερέ	Πούσι Τζούλι
Πούσι Μεθενίτη	Πούσι Τσακώνη
Πούσι Μέλι	Πούσι Χαμολιά
Πούσι Μερέντα	και
Πούσι Μητρολιά	Το πηγάδι της πλατείας ή
Πούσι Μίρι	Πούσι Κατούντι

Τα ονόματα των πηγαδιών προέρχονται από:

– Ονόματα περιοχών, τοπωνυμίων (π.χ. πούσι Κοπρέζα = το πηγάδι στην περιοχή Κοπρέζα)

– Ονόματα ανθρώπων, οικογενειών (π.χ. πούσι Γιώργη, πούσι Γκίνη, πούσι Πετούραβη = το πηγάδι του Γιώργη, του Γκίνη, των Πετούρηδων). Τα ονόματα αυτά πιθανότατα μαρτυρούν τους χορηγούς που είτε έδωσαν τα χρήματα για την ανόρυξη είτε τη γη τους ή και τα δύο

– Επίθετα που σημαίνουν κάτι (π.χ. πούσι Μίρι = καλό/ωραίο πηγάδι)

4. Κατηγορίες πηγαδιών – Πρόσβαση στο νερό

Διακρίνονται τρεις κατηγορίες πηγαδιών:

- Τα αστικά (εντός του χωριού), που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των σπιτιών
- Τα αγροτικά (στους αγρούς), που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες σε πόσιμο νερό καθώς και το πότισμα των ζώων και των καλλιεργειών
- Η Λιάδα (από το αρβανίτικο «λιαν» = πλένω), που ήταν το πλυσταριό του χωριού

Πόσιμο νερό κουβαλούσαν οι νοικοκυρές στα σπία με στάμνες φορτωμένες στις πλάτες ή στα γαϊδουράκια. Έβγαζαν με τον κουβά νερό από τα πηγάδια που είχαν καλό νερό, όπως το πούσι Καδί, της Κοπρέζας, του Μπρασά. Το πηγάδι στο Καδί είχε εύγευστο και δροσερό νερό· το πηγάδι του Μπρασά είχε πολύ νερό και καλό, για όλες τις χρήσεις.

Καθώς τα περισσότερα πηγάδια είναι κτιστά, ανάμεσα στα τούβλα ή τις πέτρες είχαν προβλεφθεί υποδοχές, έτσι ώστε να μπορεί ο διψασμένος να κατεβαίνει ως το νερό και να πίνει με τις χούφτες (όπως στο πούσι Καλογέρι, πούσι Μαζογερέ). Κατά τις μαρτυρίες παλαιότερων, υπήρχαν και κρυμμένοι κουβάδες πίσω από σκίνα!

Στα κοινοτικά πηγάδια μαγγάνια δεν υπήρχαν (τα ιδιωτικά πηγάδια είχαν συνήθως μαγγάνι), και κάποιες μεμονωμένες επεμβάσεις εξωραϊσμού με προ-

σθήκη μαγγανιών στα αγροτικά πηγάδια δεν μπορούν να θεωρηθούν εύστοχες. (Νικολάου, 9/2005).

Ο πατήρ Ιωάννης Ηλίας στο βιβλίο του *Μαρκόπουλο – Ο τόπος μου και η ιστορία του*⁴ περιγράφει την προετοιμασία για το τσίσμα και το πότισμα των ζώων στους αγρούς:

«... Ο ξενγολάτης γέμιζε το σανοτσούβαλο με σανό και τα ταγάρια των ζώων με κριθάρι, γέμιζε τον ματαρά [δεσμώτινος ασκός] με νερό, έπαιρνε τον κουβά αρματωμένο με σχοινί, που θα πότιζαν τα ζώα το μεσημέρι, όταν θα ξέξεναν να ξεκουρασθούν. Οι τότε Κοινοτικές επιτροπές είχαν φροντίσει ν' ανοίξουν πηγάδια σε όλες τις περιφέρειες, που έπειτα ο δήμαρχος Δημήτριος Σωτηρίου έβανε δίπλα τους γούρνες πέτρινες καλοπελεκημένες, για να πιουν τα ζώα νερό».

5. Γούρνες, επιστόμια και ακιδογραφήματα – Στέρνες

Δίπλα στα πηγάδια υπάρχουν συνήθως μία ή περισσότερες γούρνες (σκάφες), λίθινες –κυρίως μαρμαρίνες – που μαρτυρούν την αρχαία τους προέλευση. Πολλές σκάφες είναι αρχαίες σαρκοφάγοι ή/και τα καπάκια τους, που έχουν μεταφερθεί στο πηγάδι από τον τόπο εύρεσής τους. Στην περίπτωση αυτή το αρχαίο υλικό μπόρεσε πολύ απλά να χρησιμοποιηθεί χωρίς καμιά άλλη επεξεργασία, με μόνη ταλαιπωρία την μεταφορά του. Σε άλλες περιπτώσεις, οι γούρνες προέρχονται από μεγάλους πώρινους δόμους που δέχτηκαν λάξευμα ώστε να αποκτήσουν το επιθυμητό κοίλο σχήμα. Οι αρχαίοι δόμοι ήταν ό,τι καλύτερο μπορούσε να υπάρξει για την κατασκευή των σκαφών (Θεοδώρου, 2000).

Τα τελευταία χρόνια κατασκευάστηκαν και γούρνες από σκυρόδεμα (πούσι Καδί, πούσι Λιγόρι).

Πάνω στις λίθινες γούρνες αλλά και στα μαρμαρίνα επιστόμια που συνήθως «σκεπάζουν» τα πηγάδια, μπορεί κανείς να ξεχωρίσει πλήθος ακιδογραφήματα που συνίστανται κυρίως σε χρονολογίες, ονόματα και αρχικά ονομάτων. Ο π. Ειρήναρχος Θεοδώρου στο βιβλίο του *Μαρκόπουλο Μεσογαίας – Δέκα Θέματα Αρχαιολογίας και Τέχνης*⁵ παρατηρεί πως σε κανένα επιστόμιο δεν υπάρχει χρονολογία προγενέστερη του 1920 και δίνει την εξήγηση πως ίσως τα επιστόμια άρχισαν να τοποθετούνται στα πηγάδια μετά το έτος αυτό.

Στο ίδιο πόνημα σημειώνεται πως τα περισσότερα πηγάδια είναι υδατοδεξαμενές (στέρνες) αλλά αναφέρονται και χαρακτηρίζονται από τους κατοίκους και αυτές ως πηγάδια. Οι στέρνες δέχονται το χειμώνα τα βρόχινα νερά, τα οποία χρησιμοποιούνται το καλοκαίρι για το πότισμα των καλλιεργειών και των ζώων.

4. Βλ. βιβλιογραφία.

5. Βλ. βιβλιογραφία.

Η ίδια σύγχυση μπορεί να προκύψει και με μια πρόχειρη παρατήρηση στους χάρτες του 1885 (Kaupert, 1885). Σε θέσεις, όπου είναι αδιαμφισβήτητο ότι υπάρχει κάποιο γνωστό πηγάδι, διακρίνεται ο χαρακτηρισμός «Cist.», υπό μορφή συντομογραφίας. Αν υποθεθεί ότι η συντομογραφία Cist. αντιστοιχεί στη λατινογενή λέξη Cisterne (=στέρνα), τότε μπορούμε να εντοπίσουμε στους χάρτες αυτούς, εκτός από το πηγάδι-πηγή της Λιάδας που σημειώνεται ως Quelle (=πηγή, πηγάδι) Lada, τα εξής πηγάδια, χαρακτηρισμένα ως στέρνες: Κουτάλα, Κοπρέζα, Καδί, Μηρολία, Τζούλι, Ντριβλία (παραλιακό πηγάδι που δεν σώζεται), Μπρασά. Η συντομογραφία Cist. απαντάται και σε μερικά ακόμα σημεία, χωρίς όμως να μπορεί να διευκρινιστεί αν πρόκειται για κοινοτικά ή ιδιωτικά πηγάδια ή στέρνες και ποια είναι.

Παρόλα αυτά, είναι βέβαιο πως για τους παλαιότερους ό,τι ονομαζόταν «πηγάδι» αφορούσε την πρόσβαση σε υπόγεια νερά, χωρίς να συγχέεται με τις δεξαμενές βρόχινου νερού που χαρακτηρίζονταν ως «στέρνες».

6. Τα αγροτικά πηγάδια

Αναφέρεται ότι παλαιότερα, ως το 1920⁶, τα αγροτικά πηγάδια είχαν το στόμιό τους στο επίπεδο του εδάφους και για προστατευτικό κάλυμμα έφεραν κλαδιά και φρύγανα (Θεοδώρου, 2000). Επειδή όμως ο δυνατός αέρας μπορούσε να παρασύρει και να απομακρύνει τα φρύγανα και τα κλαδιά από το στόμιο των πηγαδιών, τα καθιστούσε πολύ επικίνδυνα για ανυποψίαστους διαβάτες και ζώα. Έτσι λοιπόν τα στόμια «υπερυσώθηκαν», με την κατασκευή ενός πρόσθετου περιστομίου, του λαιμού του πηγαδιού, συνήθως κυκλικής ή τετραγωνικής διατομής. Ο λαιμός κατασκευαζόταν συνήθως από απλούς λίθους, τετραγωνισμένους πωρόλιθους, συμπαγή τούβλα ή και όρθιες μαρμαρόπλακες (όπως στο πούσι Καλογέρι), ενώ άλλοτε είναι επιχρισμένος (στα περισσότερα πηγάδια) και άλλοτε όχι, αφήνοντας έτσι να φαίνεται καλύτερα η κατασκευή του (όπως στο πηγάδι της Μερέντας).

7. Αγροτικά πηγάδια που δεν έχουν διασωθεί

Πούσι Αγγελίσι

Το πηγάδι του αρχαίου δήμου Αγγελίη. Πιθανότατα βρισκόταν κοντά στην κρήνη στην Αγ. Τριάδα.

6. Ο πατήρ Θεοδώρου έχει ήδη παρατηρήσει, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, πως πιθανότατα τα επιστόμια άρχισαν μετά το 1920 να τοποθετούνται στα πηγάδια. Ίσως επειδή τότε κατασκευάστηκαν για προληπτικούς λόγους και οι «λαιμοί» των πηγαδιών.

Πούσι Αγίου Θανάση

Βρισκόταν στο κτήμα Παπασωτηρίου ανατολικά του ομώνυμου εξωκλήσιου (δίπλα στο μοναστήρι της Αγίας Άννης).

Πούσι Ανός Πέτρου

Για το πηγάδι αυτό δεν υπάρχουν πληροφορίες.

Πούσι Βουρλέζα

Βρισκόταν στην ομώνυμη περιοχή, στη συμβολή των δρόμων προς Άγιο Σπυριδώνα, προς Αυλάκι και προς Μπαθίστα. Μεγάλο πηγάδι με πολύ νερό και δύο γούρνες. Είχε κυρίως ποιμενικό χαρακτήρα.

Πούσι Γιάννη

Βρισκόταν στην ομώνυμη περιοχή κοντά στη Ντρίβλια.

Πούσι Γιώργη

Η θέση του ήταν στο «τρίγωνο», στο εικονοστάσι της Παναγίας Βαραμπά.

Πούσι Κολιμήτσι

Βρισκόταν ανατολικά του πούσι Μπάρτζη (πηγάδι που σώζεται ως τις μέρες μας και για το οποίο θα γίνει αναφορά σε επόμενη ενότητα). Υπήρχε ως το 1996 περίπου (εικ. 2).

Πούσι Κουλιδά

Υπήρχε στην ομώνυμη περιοχή, κοντά στον κεντρικό δρόμο προς το Π. Ράφτη, πριν από το Λιγόρι, ως το 2005 (εικ. 1).

Πούσι Μεθενίτη

Βρισκόταν πιθανότατα στην περιοχή του Μπρασά.

Πούσι Μέλι

Βρισκόταν στο δρόμο της Μερέντας, μετά το Δημητσόρι, στη στροφή για τον ιππόδρομο.

Πούσι Μητρολία

Η θέση του ήταν ανάμεσα στο λόφο Κοκογκίνη και στο Λύκειο Μαροπούλου. Το νερό του χρησιμοποιε για το πότισμα των ζώων. Υπήρχε ως το 1998 περίπου (εικ. 3-5).

Πούσι Μπίκλη

Βρισκόταν στη θέση Πέλκεζι, μεταξύ Παναγίας Βαραμπά και Βραυρώνας.

Πούσι Νάτσο

Πηγάδι στην ομώνυμη περιοχή, στο κτήμα Γεωργιάδη.

Πούσι Ντοροβάτεζα

Βρισκόταν στην περιοχή κοντά στο βουνό Στρογγύλι.

Πούσι Ντριβλία

Υπήρχαν δύο πηγάδια με αυτό το όνομα. Το πρώτο βρισκόταν στον παραλιακό δρόμο προς τον Άγ. Σπυρίδωνα, μπροστά στο σημερινό Trocadero, και το δεύτερο στο δρόμο που περνά μπροστά από τον κιν/φο «Π. Ράφτη».

Πούσι Ντριζί

Η θέση του ήταν κοντά στο σημερινό αθλητικό κέντρο Kwaba.

Πούσι Παπαφώτη

Βρισκόταν στη διασταύρωση του δρόμου προς Π. Ράφτη με το δρόμο της Βραυρώνας.

Πούσι Πρίφτη

Πηγάδι στην ομώνυμη περιοχή στη Βραυρώνα.

Πούσι Ρόκα

Βρισκόταν στο δρόμο του Βαραμπά, στην ομώνυμη περιοχή, δυτικά της Παναγίας Βαραμπά.

Πούσι Σταμοήλη

Βρισκόταν στην ομώνυμη περιοχή, στη Βραυρώνα, μετά τις περιοχές Μπαλί και Στέρναζι. Λέγεται ότι ίχνη του πηγαδιού αυτού υπάρχουν ακόμα.

Πούσι Στατήρεζα

Πιθανότατα πρόκειται για το πούσι Μητρολία (έχει αναφερθεί ήδη η θέση του).

Πούσι Στουριώτη

Βρισκόταν στην περιοχή Χιονέζα της Μερέντας.

Πούσι Τσακώνη

Πηγάδι στη βόρεια πλευρά του Μαροκοπούλου.

Πούσι Χαμολιά

Βρισκόταν στον παραλιακό δρόμο της Χαμολιάς, μετά το δρόμο του οικισμού «Πολυτεχνείο» και με κατεύθυνση προς την κατασκήνωση, στα δεξιά.

8. Αγροτικά πηγάδια που διατηρούνται ως σήμερα

Τα αγροτικά πηγάδια που διατηρούνται ως σήμερα μπορούν να χωριστούν σε δυο ομάδες:

Α. Πηγάδια που διατηρούνται ως έχουν και στα οποία οι επεμβάσεις συντήρησης είναι μεμονωμένες:

- Πούσι Καδί
- Πούσι Κοπρέζα
- Πούσι Κουτάλα
- Πούσι Λιγόρι
- Πούσι Μαζογερέ
- Πούσι Τζούλι

Β. Πηγάδια στα οποία έλαβε χώρα ολοκληρωμένη αποκατάσταση και ανάπλαση του περιβάλλοντος χώρου:

- Πούσι Μπάρτζη
- Πούσι Αλλαγιάννη
- Πούσι Μπρασά
- Πούσι Καλογέρι
- Πούσι Ιρί
- Πούσι Μερέντα
- Πούσι Γκίνη

8α. Αγροτικά πηγάδια που διατηρούνται ως σήμερα με μεμονωμένες επεμβάσεις συντήρησης

Πούσι Καδί

Το πηγάδι στο Καδί βρίσκεται κοντά στον Αγ. Γιώργη, στην ομώνυμη θέση. Το νερό του, δροσερό και εύγευστο, ήταν πόσιμο, το καλύτερο της περιοχής! Ο λαϊμός του φαίνεται πως έχει κτιστεί εκ νέου με σύγχρονα δομικά υλικά (εικ. 6) και το επιστόμιό του είναι τσιμεντένιο. Στη σειρά, πλάι στο πηγάδι, υπάρχουν τρεις γούρνες, μια μαρμάρινη και δύο τσιμεντένιες (εικ. 7, 8). Ο χαρακτήρας του είναι ποιμενικός.

Πούσι Κοπρέζα

Βρίσκεται στη περιοχή Κοπρέζα, μεταξύ των λόφων Λιάδα και Κοκογκίνη. Το νερό του ήταν πόσιμο. Το χρησιμοποιούσαν και για το πότισμα των ζώων. Είναι κτιστό με πέτρες (εικ. 11) και ο λαϊμός του αποτελείται από μεγάλους λίθους, που

έχουν σμιλευτεί και συναρμοστεί. Το πούσι Κοπρέζα δεν έχει επιστόμιο. Γύρω του υπάρχει κυκλικό λιθόστρωτο καθώς και δύο γούρνες, μια μαρμάρινη και μια λαξευμένη στην πέτρα (εικ. 9, 10). Παλαιότερα είχε πολλές μικρές γούρνες σκαλισμένες σε πορόλιθο, που εκλάπησαν. Επίσης, όχι πολύ παλιά, όλο το πηγάδι το είχαν «σηκώσει». Ευτυχώς, επέστρεψε στη θέση του.

Πούσι Κουτάλα

Βρίσκεται βορειοδυτικά του ναού της Παναγίας στην Κουτάλα. Το νερό του ήταν πόσιμο και χρησίμευε κυρίως για τις καλλιέργειες και για τα ζώα. Ο λαίμος του είναι νεότερος, με τιμεντένιο επιστόμιο (εικ. 12). Μαρμάρινη γούρνα, που υπήρχε δίπλα στο πηγάδι, είναι τοποθετημένη κάτω από την κρήνη (νεότερη) της εκκλησίας (εικ. 13), ενώ το πηγάδι έχει περιφραχθεί με συρματοπλεγμα.

Πούσι Λιγόρι

Το πηγάδι στο Λιγόρι βρίσκεται στην ομώνυμη περιοχή, στα δεξιά του κεντρικού δρόμου προς Π. Ράφτη και στο δρόμο προς το Χεροβούνι, σχεδόν μέσα στην αυλή ιδιωτικής κατοικίας. Μοιάζει σαν τοποθετημένο σε βάθος και ο λαίμος του, κτισμένος από πέτρα, έχει συμπληρωθεί τα νεότερα χρόνια με τούβλα (που φαίνονται εξωτερικά) και έχει προστεθεί μεταλλικό καπάκι. Στις δύο πλευρές του πηγαδιού υπάρχουν δύο τιμεντένιες γούρνες (εικ. 14, 15).

Πούσι Μαζογερέ

Βρίσκεται στο δρόμο της Μερέντας στα όρια με τον Κουβαρά, όπου και η ομώνυμη περιοχή. Είναι κτιστό με στρογγυλή πέτρα της περιοχής και το βάθος του είναι περίπου τέσσερα με πέντε μέτρα. Ανάμεσα στις πέτρες έχουν αφεθεί ανοίγματα για να μπορεί κανείς να κατεβαίνει.

Το πούσι Μαζογερέ έχει χαμηλό λαίμο, από σκυρόδεμα, χωρίς επιστόμιο (εικ. 16). Το νερό του ήταν πόσιμο. Παλαιότερα είχε και γούρνα, ενώ σε φωτογραφία του 1996 (εικ. 17) διακρίνονται αυτοσχέδιες γούρνες, από κομμένα βαρέλια, χρησιμεύοντες για το πότισμα των αιγοπροβάτων, καθώς το πηγάδι είχε κυρίως ποιμενικό χαρακτήρα.

Πούσι Τζούλι

Το πηγάδι στο Τζούλι βρίσκεται αριστερά του κεντρικού δρόμου προς Π. Ράφτη, πριν από την Αγ. Τριάδα, σε ένα μικρό χωματόδρομο (εικ. 18). Ο λαίμος του είναι νεότερος, χαμηλός, από συμπαγή τούβλα, και φέρει επίχρισμα τιμεντένιου. Φαίνεται ότι έχει κτιστεί πάνω από το αρχικό πέτρινο επιστόμιο, που βρισκόταν στο επίπεδο του εδάφους (εικ. 19). Από τη μια και από την άλλη πλευρά του πηγαδιού υπάρχουν δύο μαρμάρινες γούρνες.

8β. Αγροτικά πηγάδια που διατηρούνται ως σήμερα και στα οποία έλαβε χώρα ολοκληρωμένη αποκατάσταση και ανάπλαση του περιβάλλοντος χώρου

Τις χρονιές 1991-1992 έγινε μια σειρά αποκαταστάσεων σε κοινοτικά πηγάδια, με πρωτοβουλία και χρηματοδότηση του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Μαρκοπούλου⁷. Για τις αποκαταστάσεις αυτές αξιοποιήθηκαν μαρτυρίες ανθρώπων που χρησιμοποιούσαν τα συγκεκριμένα πηγάδια για το πότισμα των ζώων και θυμούνταν την κατάστασή τους, το ύψος τους και τη θέση που είχαν οι γούρνες, έτσι ώστε οι αποκαταστάσεις να είναι αυθεντικές. Χρησίμευσαν επίσης ως πρότυπα τα υπάρχοντα παλαιά πηγάδια που βρίσκονταν σε αρτιότερη κατάσταση και έγινε προσπάθεια οι επεμβάσεις να έχουν όσο το δυνατό μικρότερη έκταση.

Με τη σειρά που ακολουθεί, αποκαταστάθηκαν τα εξής πηγάδια:

Πούσι Μπάρτζη

Το πηγάδι του Μπάρτζη βρίσκεται στον «πίσω δρόμο» προς Π. Ράφτη, στη συμβολή με το δρόμο προς το Αγγελίσι. Το νερό του ήταν πόσιμο. Χρησίμευε και για τις καλλιέργειες.

Αποκαταστάθηκε το 1991, αφού καθαρίστηκε ο χώρος από τις προσχώσεις, που προέρχονταν από το ρυάκι (δρόμος από Αγ. Τριάδα-Αγγελίσι). Με την απομάκρυνση των προσχώσεων και τον καθαρισμό, αποκαλύφθηκε το πηγάδι με τον πλακόστρωτο περίβολο και τις δυο γούρνες, από τις οποίες η μια ήταν παραχωμένη και χρειάστηκε να την ανεβάσουν ψηλότερα, ενώ τη δεύτερη, που η μια πλευρά της έχει σπάσει, είχαν προσπαθήσει να «την πάρουν» – βρέθηκε απομακρυσμένη. Το πλακόστρωτο χρειάστηκε μόνο αρμολόγημα στις ενώσεις ενώ το κράσπεδο είχε καταστραφεί (εικ. 20).

Το πούσι Μπάρτζη έχει κτιστό λαιμό με συμπαγή τούβλα και επίχρισμα με κουρασάνη. Βρέθηκε ασβεστωμένο και κατά την αποκατάσταση ασβεστώθηκε εκ νέου. Αγοράστηκε επιστόμιο, το οποίο εκλάπη το Δεκέμβριο του 2004 (εικ. 21, 22).

Αγοράστηκαν 2 επιστόμια μαρμάρινα, ένα για το πούσι Μπάρτζη και ένα για το πούσι Αλλαγιάννη. Και τα δύο τα έκλεψαν.

Πούσι Αλλαγιάννη

Το πηγάδι του Αλλαγιάννη βρίσκεται στον «πίσω δρόμο» του Π. Ράφτη, κοντά στο Χεροβούνι. Το νερό του ήταν πόσιμο.

Αποκαταστάθηκε το 1991, αφού καθαρίστηκε ο χώρος από τις προσχώσεις και τα μπάζα. Ήταν σε καλύτερη κατάσταση από το πούσι Μπάρτζη αλλά όχι τόσο αξιόλογο. Ο λαιμός επισκευάστηκε και σοβαντίστηκε με νεότερο επίχρισμα από

7. Οι πληροφορίες για τις αποκαταστάσεις αυτές δόθηκαν από τον Δημ. Μεθενίτη.

τοιμέντο. Επίσης κλείστηκε μια τρύπα από μοτέρ, που υπήρχε. Ο γύρω χώρος φυτεύτηκε.

Το πηγάδι είχε τοιμεντένιο επιστόμιο με μαγγάνι το οποίο, στη φάση της επισκευής, παραμερίστηκε και στη θέση του αγοράστηκε ένα μαρμάρινο. Τρεις μέρες μετά την τοποθέτησή του, το μαρμάρινο επιστόμιο εκλάπη και έτσι ξανατοποθετήθηκε το τοιμεντένιο με το μαγγάνι, που υπάρχει ως σήμερα (εικ. 23).

Παλαιότερα υπήρχαν δύο λίθινες γούρνες. Σήμερα σώζεται μόνο μία.

Πούσι Μπρασά

Το πηγάδι του Μπρασά βρίσκεται στην ομώνυμη περιοχή στο Π. Ράφτη, στα αριστερά του δρόμου που οδηγεί στον Κουβαρά. Αποκαταστάθηκε στα τέλη του 1991, αρχές 1992.

Λόγω των προσχώσεων που κατέβαιναν από το Χάβοσι με το νερό της βροχής και των διαφόρων επεμβάσεων-επιστρώσεων στο δρόμο, το πηγάδι βρέθηκε περίπου μισό μέτρο κάτω από το επίπεδο της ασφάλτου. Το πλακόστρωτο υπήρχε, καθώς και οι δυο μαρμάρινες γούρνες (εικ. 25, 26). Καθαρίστηκε ο χώρος, φτιάχτηκαν 2 κηπάκια από την πλευρά του δρόμου, φυτεύτηκαν τα πλατάνια και δημιουργήθηκε ένα χαντάκι ανατολικά, προς τη θάλασσα –περίπου 30 μέτρα μήκος– για να φεύγουν τα νερά. Το πηγάδι έχει πολύ κοντό λαιμό με λεπτό μαρμάρινο επιστόμιο. Το νερό του ήταν καλό για όλες τις χρήσεις (εικ. 24).

Πούσι Καλογέρι

Το πούσι Καλογέρι (πηγάδι του καλόγερου) είναι αυτό που έχει δώσει το όνομά του στην ομώνυμη περιοχή, κοντά στο Βλάχτι. Ίσως να υπήρχε σκίτη στην περιοχή, από την οποία να πήρε αυτό το όνομα, δεδομένου ότι περίπου 250 μέτρα βορειοανατολικά του πηγαδιού βρέθηκαν ερείπια χριστιανικού ναού, σε τοποθεσία που φέρει την ονομασία άγιος Λουκάς. Δεν έχει διευκρινιστεί αν πρόκειται για τον Όσιο Λουκά, που έζησε τον 10ο αι. και καταγόταν από τα Στείρα Ευβοίας ή τον Όσιο Λουκά που έζησε κατά τον 9ο αι. (Θεοδώρου, 1994).

Παρακείμενος νεολιθικός οικισμός, που χρονολογείται από το 6.000 π.Χ. περίπου (λίγο νεότερος των οικισμών της Μερέντας και της Παλλήνης) μαρτυρεί τη μακρά ιστορία και χρήση του πηγαδιού (Κακαβογιάννη, 1984). Επιπρόσθετα, ορισμένοι ερευνητές συνδέουν την τοποθεσία με τον αρχαίο δήμο της Κηθύρου (Diamant and Traill, 1985). (Για τα αρχαία πηγάδια γίνεται αναφορά και σε επόμενη ενότητα).

Το πηγάδι αυτό αποκαταστάθηκε το 1992, αφού ανοίχτηκε, καθαρίστηκε και λιθοστρώθηκε ο χώρος και κτίστηκε ένας τοίχος για να εμποδιστεί η καταπάτηση. Το λιθόστρωτο έγινε από τις γκομοράδες (σωροί από πέτρες όταν καθάριζαν τα κτήματα) της γύρω περιοχής (εικ. 27). Φυτεύτηκαν επίσης πεύκα. Μόλις τελειώσε

η αποκατάσταση, την επόμενη μέρα, βρέθηκε πάνω στο πηγάδι γραμμένο όνομα και τηλέφωνο εταιρίας γεωτρήσεων.

Το πούσι Καλογέρι είναι κτιστό με πέτρες και το βάθος του είναι περίπου έξι μέτρα. Ανάμεσα στις πέτρες υπάρχουν υποδοχές για να μπορεί κανείς να φτάνει κατεβαίνοντας ως το νερό. Ο λαϊμός του πηγαδιού είναι ψηλός, φτιαγμένος από 4 όρθιες μαρμαρόπλακες (από λατομείο στην Καμάριζα Λαυρίου). Πιθανόν αυτές να τοποθετήθηκαν από τις κοινοτικές επιτροπές ή επί Συνεταιρισμού στα τέλη του 1800. Κάτω από τις μαρμαρόπλακες υπάρχει ακόμα το παλαιότερο στόμιο (2 πέτρες σε σχήμα αγκύλης που κλείνουν σε κύκλο). Επίσης διέθετε λεπτό μαρμάρινο επιστόμιο, ως το τέλος 2005-αρχές 2006 οπότε αυτό εκλάπη, προς μεγάλη απογοήτευση όσων συμμετείχαν στην προσπάθεια καταγραφής που είχε ήδη ξεκινήσει⁸ (εικ. 28-30).

Πούσι Ιρί

Το όνομά του σημαίνει «νέο πηγάδι». Είναι το δεύτερο πηγάδι με αυτό το όνομα – το πρώτο βρισκόταν μέσα στο χωριό. Το αγροτικό πούσι Ιρί συναντάται στο δρόμο προς το μοναστήρι του Αγ. Αθανασίου, κοντά στον σημερινό Ιππόδρομο. Αποκαταστάθηκε το 1992 – σχεδόν ανακατασκευάστηκε σύμφωνα με περιγραφή ενός τσοπάνη της περιοχής, διότι ήταν σε πολύ άσχημη κατάσταση. Φτιάχτηκε το πλακόστρωτο και φυτεύτηκαν τα πεύκα. Η λίθινη γούρνα ήταν πεταμένη στο παρακείμενο ρέμα και ξανατοποθετήθηκε στο πηγάδι.

Ο λαϊμός του είναι κτιστός με συμπαγή τούβλα και φέρει επίχρισμα τσιμέντου. Το επιστόμιό του είναι επίσης τσιμεντένιο. Το χρησιμοποιούσαν κυρίως για τα αιγοπρόβατα (εικ. 31-33).

Πούσι Μερέντα

Το πηγάδι της Μερέντας θα πρέπει να αντιστοιχεί στο πηγάδι του αρχαίου δήμου Μυρρινούντος. Βρίσκεται στο δρόμο της Μερέντας, δεξιά, πριν από την εκκλησία της Παναγίας. Το πηγάδι είναι κτιστό και έχει βάθος περίπου έξι μέτρα.

Αποκαταστάθηκε το 1992. Η κατάστασή του ήταν συγκριτικά πολύ καλύτερη, γιατί μέχρι πρότινος χρησιμοποιούνταν από γεωργούς και βοσκούς. Χρειάστηκε να καθαριστεί ο περιβάλλον χώρος από μάζα και σκουπίδια και να γίνει το λιθόστρωτο και το τοιχάριο για να εμποδιστεί η καταπάτηση.

Ο λαϊμός του είναι κτιστός, με συμπαγή τούβλα χωρίς επίχρισμα. Φέρει μαρμάρινο παχύ επιστόμιο και παρακείμενη μαρμάρινη γούρνα. Τελευταία, έχει τοποθετηθεί πάνω στο επιστόμιο μεταλλικό καπάκι και μαγγάνι (εικ. 34, 35).

8. Σχετικό άρθρο Χ. Κωσταρέλου, 2006 (βλ. βιβλιογραφία).

Πούσι Γκίνη (ή Γκίναβεντ)

Το πηγάδι του Γκίνη βρίσκεται στο δρόμο που συνδέει την Ντρίβλια με το Πούσι Καλογέρι. Αποκαταστάθηκε το 1992, αφού καθαρίστηκε ο χώρος από τις προσχώσεις και αποκαλύφθηκε το πηγάδι, εξήντα περίπου εκατοστά κάτω από το επίπεδο του δρόμου. Οι προσχώσεις προέρχονταν από τα νερά του δρόμου, που στις βροχές μετατρεπόταν σε χειμάρρο. Πριν από τον καθαρισμό υπήρχε μια υποψία πηγαδιού, μια τρύπα σκεπασμένη με κλαδιά για την αποφυγή ατυχήματος.

Για να εμποδιστούν οι προσχώσεις, έγιναν πέτρινα τοιχάρια (αναχώματα) και ο χώρος λιθοστρώθηκε.

Το πούσι Γκίνη δεν έχει λαϊμό. Το μαρμάρινο επιστόμιό του βρίσκεται στο επίπεδο του εδάφους και φέρει τις αυλακώσεις από τα σχοινιά που ανέβαζαν τους κουβάδες. Επίσης υπάρχει στο πλάι μια παράγωνη λίθινη γούρνα –πέτρα που έχει πελεκηθεί– η οποία βρέθηκε σε αυτή τη θέση.

9. Η Λιάδα – Το πλυσταριό του χωριού

Η Λιάδα βρίσκεται νότια από τον ομώνυμο λόφο, στην περιοχή του Ντάγλα, πίσω από τα παλαιά σφαγεία. Στη θέση αυτή μεταφέρθηκε, κοντά στα 1821, το πλυσταριό του χωριού, που ως τότε ήταν στην κεντρική πλατεία. Το πηγάδι της Λιάδας είναι κτιστό με συμπαγή τούβλα και φέρει μαρμάρινο επιστόμιο που στηρίζεται σε τέσσερις τετραγωνισμένους πορόλιθους. Για το πλύσιμο υπάρχουν παρακείμενες μαρμαρίνες και πέτρινες (πιθανότατα από πορόλιθο) γούρνες, που σύμφωνα με τα λεγόμενα παλαιότερων νοικοκυρών, ήταν κάπου οκτώ στον αριθμό.

Οι γυναίκες κουβαλούσαν από το σπίτι τα κοφίνια με τα άπλυτα ρούχα, ένα καζάνι και ξύλα για το βράσιμο του νερού, σαπούνι πράσινο καθώς και στάχτη από το τζάκι ή το φούρνο για τη λεγόμενη «αλυσίβα».

Η αλυσίβα γινόταν ως εξής: σε μια γούρνα τοποθετούσαν αρκετή στάχτη. Έβραζαν με τον κουβά νερό από το πηγάδι, το έβραζαν στο καζάνι και έριχναν το καυτό νερό στη γούρνα με τη στάχτη. Αφηναν να κατασταλάξει και το υπερκείμενο νερό το χρησιμοποιούσαν στο πλύσιμο· αυτό ήταν το νερό της αλυσίβας.

Το πλύσιμο με την αλυσίβα γινόταν ως εξής: σε μια γούρνα έριχναν νερό της αλυσίβας μαζί με καυτό νερό, έβαζαν τα ρούχα και τα έτριβαν με πράσινο σαπούνι. Τα ξέπλεναν με νερό από το πηγάδι και στη συνέχεια τα έπλεναν ένα δεύτερο χέρι με τον ίδιο τρόπο και τα «ξεβγάζανε» δυο φορές. Για να φεύγει το χρησιμοποιημένο νερό, οι γούρνες είχαν τρύπα που βούλωνε με πάμα φτιαγμένο από πανί. Τα πλυμένα ρούχα τα στοιβάζαν στο κοφίνι (πλενόταν πρώτα και αυτό γιατί ήταν το ίδιο που μετέφερε τα άπλυτα) και τα γυρνούσαν για άπλωμα στο σπίτι.

Υπήρχε όμως και η «μπουγάδα». Η μπουγάδα γινόταν ως εξής: έπλεναν ένα χέρι τα ρούχα στη γούρνα με καυτό νερό και σαπούνι, χωρίς αλυσίβα, και στη

συνέχεια τα τοποθετούσαν στο μπουγαδοκόφινο (πιο κοντό και πιο φαρδύ από τα συνηθισμένα κοφίνια). Πάνω από τα ρούχα έστρωναν ένα στεγνό πανί βαμβακερό (συνήθως προερχόταν από κάποιο παλιό υφαντό πουκάμισο) και πάνω από το πανί έριχναν στάχτη μπόλικη. Μετά έπαιρναν βραστό νερό με τον κουβά και το έριχναν πάνω από το πανί με τη στάχτη. Το νερό περνούσε μέσα από τη στάχτη και ύστερα μέσα από τα ρούχα και έφευγε από τις τρύπες του κοφινιού. Η διαδικασία αυτή κρατούσε καμιά ώρα και περισσότερο και απαιτούσε αρκετούς κουβάδες καυτό νερό. Στη συνέχεια βγάζανε τα ρούχα και τα σαπουνίζανε δυο χέρια με καυτό νερό και σαπούνι. Τέλος τα ξεβγάζανε δυο φορές και τα ρούχα ήταν ολοκάθαρα! Σε όλη τη διάρκεια του πλυσίματος, που ήταν μεγάλη σε σύγκριση και με τα σημερινά δεδομένα, δινόταν στις νοικοκυρές η ευκαιρία να κουβεντιάσουν και να ανταλλάξουν τα νέα του σπιτιού ή του χωριού.

10. Τα αστικά πηγάδια

Από τα πηγάδια μέσα στο χωριό, έξι στον αριθμό, σώζεται μόνο το πούσι Πετουράβη ή πηγάδι της Υπαπαντής. Τα περισσότερα «τα κλείσανε» στα τέλη της δεκαετίας του '60, «χωρίς περίσκεψη και χωρίς αιδώ».

Το πηγάδι της πλατείας ή πούσι Κατούντι (=του χωριού)

Το πηγάδι της πλατείας βρισκόταν βορειοανατολικά του σημερινού κυκλικού κήπου και προς το καφενείο του Δρίτσα. Λέγεται ότι είχε δυο αναβαθμούς, ήταν δηλαδή σε δυο επίπεδα και ότι είχε ένα εκπληκτικό μαρμαρίνο στόμιο.

Εκεί ήταν το πρώτο πλυσταριό του χωριού, ως και λίγο πριν από το 1821, οπότε μεταφέρθηκε στον Ντάγλα, όπως ήδη έχει σημειωθεί. Οι γυναίκες έπλεναν τα ρούχα και τα άπλωναν στα γύρω δέντρα. Λέγεται, μάλιστα, πως βορινά, προς το δρόμο που έρχεται από το γυμνάσιο, υπήρχαν βένια.

Επειδή το πηγάδι αυτό υπερχείλιζε και πλημμυρίζαν τα γύρω σπίτια, κατασκευάστηκε γύρω στα 1870 (βλ. επόμενη ενότητα «Τα πηγάδια στα αρχεία») οχετός που μετέφερε τα νερά από την πλατεία στην περιοχή Λούτσα, προς την πλευρά του κτιρίου του σιδηροδρομικού σταθμού (Νικολάου, 4/2005). Το πλάτος του ήταν περίπου ογδόντα εκατοστά και το βάθος του λίγο μεγαλύτερο από ένα μέτρο. Το υδραγωγείο λιθοστρώθηκε, όπως και ο χώρος γύρω από το πηγάδι, και ονομάστηκε καλνι(ε)ρίμι· είναι η σημερινή οδός Αλλαγιάννη, ο παλαιός «δρόμος της Αστυνομίας».

Δεν σώζονται φωτογραφίες από το πηγάδι της πλατείας· πιθανότατα καταστράφηκε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Για αρκετά χρόνια, στη θέση του πηγαδιού, υπήρχε μια λαμαρίνα για σκέπασμα. Το τελευταίο καπάκι σκεπάστηκε πριν από 6-7 χρόνια.

Πούσι Μίρι

Το πούσι Μίρι (καλό πηγάδι) ή Πούσι Πέτραι (το πηγάδι στη γειτονιά της οικογένειας Πέτρου) βρισκόταν στη συμβολή των οδών Δ. Κ. Μπάρτζη και Χρ. Δ. Μεθενίτη, όπου υπάρχει σήμερα μια «ανοιχτωσιά». Το νερό του ήταν πόσιμο αλλά χρησιμοποιούνταν και για όλες τις χρήσεις (εικ. 43). Λέγεται πως από το πηγάδι αυτό έπαιρναν νερό κυρίως οι κάτοικοι της γειτονιάς της Σάρας (Νικολάου, 4/2005).

Τα παλαιά χρόνια γύρω από το πούσι Μίρι, όπως και γύρω από το πηγάδι της πλατείας, χόρευαν οι νέοι του χωριού, στα πανηγύρια και στις «καλές ημέρες», οι νιόνυφες μάλιστα φορώντας τις χρυσοστόλιστες στολές (εικ. 42).

Το πούσι Μίρι δεν είχε γούρνες. «Κλείστηκε» γύρω στα 1968-69, για την καλύτερη διέλευση των αυτοκινήτων. Ο λαϊμός και το μαρμάρινο επιστόμιο διασώθηκαν (το επιστόμιο είχε ήδη κοπεί στα τέσσερα από το μηχάνημα της κατεδάφισης), είναι εγκατεστημένα σε ιδιωτικό χώρο, και περιμένουν μια σοβαρή μελέτη για την επανατοποθέτησή τους (εικ. 44).

Πούσι Πλατώμα

Βρισκόταν στη θέση που και σήμερα ονομάζουμε Πλατώμα (=πλατύ μέρος), στη συμβολή των οδών Μυλωνάκου και Ελευθερίας. Το πούσι Πλατώμα είχε μία γούρνα και το νερό του ήταν πόσιμο. «Κλείστηκε» γύρω στα 1968-69, την ίδια περίοδο που κλείστηκε και το πούσι Μίρι. Ο λαϊμός (αποτελούμενος από οκτώ όρθιες μαρμαρόπλακες) με το μαρμάρινο κυκλικό επιστόμιο, καθώς και η λίθινη γούρνα, διασώθηκαν και βρίσκονται σήμερα στον ίδιο χώρο με τα στελέχη από το πούσι Μίρι, σε αναμονή της επανεγκατάστασής τους (εικ. 45, 46).

Πούσι Πετούραβει

Το πηγάδι της οικογένειας Πετούρη ή αλλιώς το πηγάδι της Υπαπαντής, σώζεται ως σήμερα μπροστά από το ναό της Υπαπαντής, μέσα στο Μαρκόπουλο. Το νερό του ήταν πόσιμο. Ο λαϊμός του αποτελείται από οκτώ όρθιες μαρμαρόπλακες (έχει οκταγωνική διατομή) και φέρει μαρμάρινο κυκλικό επιστόμιο. Ο γύρω χώρος είναι πλακοστρωμένος.

Πούσι Ιρί

Το πούσι Ιρί (νέο πηγάδι) μέσα στο χωριό, βρισκόταν λίγο νοτιότερα του σημερινού κήπου στην πλατεία Πετούρη, που κοινώς ονομάζεται «Πουσιρί». Ήταν μεγάλο, με διατομή σε σχήμα παραλληλόγραμμου και στο εσωτερικό είχε «σκάλα» (πέτρες που βγαίνουν από τα τοιχώματα) για να μπορεί κάποιος να κατέβει ως το νερό. Το επιστόμιο του ήταν σαν καπάκι με δύο ανοίγματα. Το νερό του ήταν πόσιμο αλλά το χρησιμοποιούσαν και για όλες τις δουλειές.

Στο πηγάδι αυτό οι νιόνυφες έριχναν ένα ασημένιο νόμισμα την επόμενη μέρα του γάμου τους:

«Την Δευτέρα το απόγευμα, η Νύφη ντυμένη τα Νυφικά της, μαζί με τις κουριάδες της, την Κουμπάρα και τις πιο στενές συγγενείς θα πήγαινε στο πηγάδι «το πούσι Ρυ» να πάρη νερό. Εκεί περίμενε ένας μικρός, μ' ένα κουβά, πούχε καινούριο σχοινί κι' ένα κανατάκι πού 'παιρνε 3-4 οκάδες νερό. Έφτανε η Νύφη με τη συνοδεία της. Η πρώτη της δουλειά ήταν νάρθη τρεις γύρους στο λαϊμό του πηγαδιού. Στον τρίτο γύρο έριχνε μέσα στο πηγάδι ένα ασημένιο νόμισμα. Συμβολικά αυτό δηλούσε τον «αποχαιρετισμό της παρθενίας της» Έπειτα τραβούσε νερό με τα χέρια της και γέμιζε το κανατάκι. Αφού τελείωνε η διαδικασία αυτή, γυρίζαν στο σπίτι αλλά απ' τον κεντρικότερο δρόμο. Στις αυλόπορτες οι γυναίκες περίμεναν, με τα κουτσούβελα στην αγκαλιά να δουν τη Νύφη και να της ευχηθούν καλά γεράματα. (Ήταν η ευχή πού 'παιρνε την πρώτη θέσι στο γάμο). Φτάνοντας στο σπίτι, έδινε η Νύφη να πιουν όλη η οικογένεια απ' το νερό του κανατιού, δείγμα ότι μαζί μ' όλα τα άλλα τα καλά έφερε στο σπίτι και τη δροσιά του Μάη» (Ηλίας, 1993).

Λέγεται πως η κάτω γειτονιά έριχνε το νόμισμα στην Πλατώμα.

Το πούσι Ιρι κλείστηκε γύρω στα 1968-69. Τα στελέχη του είναι σπασμένα και ριγμένα μέσα.

Πούσι Πιστικό

Το πούσι Πιστικό (δηλ. «το πηγάδι του βοσκού») ή πούσι Καρτέρι βρισκόταν στο «Καρτέρι», στη συμβολή της Λεωφ. Σουνίου με την οδό Σπ. Σουλιώτη. Είχε ψηλό κτιστό λαϊμό και μαρμάρινο επιστόμιο. Από κει έπαιρναν νερό τα κοντινά σπίτια για τη λάτρα. Το πηγάδι αυτό είχε και πέτρινη γούρνα.

Έχασε τα νερά του από τους παρακείμενους ευκάλυπτους που ήταν τεράστιοι. Κλείστηκε γύρω στο 1970.

11. Τα αρχαία πηγάδια

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τα περισσότερα πηγάδια ανοίχτηκαν στους αρχαίους χρόνους. Είτε αποτελούσαν κεντρικά πηγάδια αρχαίων δήμων, είτε βρίσκονταν σε κομβικά σημεία αρχαίων οδών.

Μια από τις σημαντικότερες οδικές αρτηρίες ήταν η Στειρία ή Στειριακή οδός που συνέδεε την Αθήνα με τη Στειριά περνώντας από δήμους της Μεσογαίας. Η Στειριά, στη σημερινή Ντρίβλια, ως τους κλασικούς χρόνους και μέχρι να οχυρωθεί ο Πειραιάς και να κυριαρχήσει σε αίγλη, ήταν το σημαντικότερο λιμάνι του αθηναϊκού κράτους. Καθώς οι Έλληνες είχαν αποικίες στη Μ. Ασία και στον Πόντο, όλη η Αττική ήταν στραμμένη ανατολικά. Γι' αυτόν το λόγο, το λιμάνι της Στειριάς και στα επόμενα χρόνια το λιμάνι των Πρασιών (το σημερινό Πόρτο Ράφτη) ήταν προ-

τιμότερα από αυτά του Φαλήρου και του Πειραιά· αλλά και για ένα λόγο ακόμα, ότι ο Σαρωνικός ελεγχόταν από την Αίγινα και την Κόρινθο, που ήταν μεγάλες δυνάμεις στα προπερσικά χρόνια. Στα αρχαϊκά χρόνια σημαντικότερος ήταν ο συνοικισμός της Στειριάς (ή Στειριάς), ενώ στα χρόνια του Πausanias σημαντικότερη ήταν η εγκατάσταση των Πρασιών, όπου και ο σημερινός Μπρασάς (Παπαχατζής, 1974).

Όσον αφορά τις Πρασιές, ο Pausanias αναφέρει (31,2), πως υπήρχε εκεί ναός του Απόλλωνα, όπου συλλέγονταν οι απαρχές των υπερβορείων και στέλλονταν στη Δήλο. Υπήρχε επίσης μνημείο του Ερυσίχθονα (γιος του Κέροπα), ο οποίος πέθανε γυρνώντας από τη Δήλο και θάφτηκε στις Πρασιές. Σημαντικά ευρήματα της μυκηναϊκής εποχής στη θέση Νάτσο, δύο χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Μπρασά, ενισχύουν την υπόθεση πως ο ναός του Δηλίου Απόλλωνα, όπως και ο τάφος του Ερυσίχθονα, βρίσκονταν εκεί. Στην περιοχή αυτή τα ευρήματα ξεκινούν από τους μυκηναϊκούς και φτάνουν ως και τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους (Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, 1984 και 2002).

Εκτός από τα λιμάνια της Στειριάς και των Πρασιών, σημαντικός πόλος έλξης ήταν το ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα. Κάθε τέσσερα χρόνια, κατά την τελετή των Βραυρωνίων, κοπέλες ξεκινούσαν από την Αθήνα και έφταναν στη Βραυρώνα, μέσω μιας επίσης σημαντικής, κύριας οδικής αρτηρίας που περνούσε από την αρχαία Παλλήνη, από τη σημερινή περιοχή των Σπάτων και του αεροδρομίου και έφτανε στη Βραυρώνα από το Κήπι.

Σπουδαίοι αρχαίοι δήμοι στην περιοχή, εκτός από τις Πρασιές και τη Στειριά, ήταν ο δήμος Μυρρινούντος, ο δήμος Αγγελή, ο δήμος Αγνούντος. Για το δήμο Μυρρινούντος υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες από ό,τι για τους άλλους δήμους της Μεσογαίας, από τις επιγραφές και κυρίως από τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν εκεί. Ο κύριος οικιστικός πυρήνας του δήμου πρέπει να τοποθετηθεί γύρω και νότια από το ιερό της Αρτέμιδος Κολαινίδος, στη θέση της εκκλησίας της Παναγίας. Ο δρόμος βόρεια της θέσης αυτής (ο δρόμος της Μερέντας) έχει δημιουργηθεί προφανώς στα ίχνη αρχαίου δρόμου, κατά μήκος του οποίου έχει βρεθεί σε ανασκαφή νεκροταφείο, χρονολογούμενο από τη γεωμετρική εποχή ως τον 4ο αι. π.Χ. (Σταϊνχάουερ, 2002).

Από την άλλη πλευρά, τα ευρήματα στο πούσι Καλογέρι έχουν προσανατολίσει τους ερευνητές στην ταύτιση της θέσης με τον αρχαίο δήμο της Κηθύρου. Από τα πιο αξιολογήσιμα αρχαία ευρήματα που υπάρχουν στην περιοχή είναι τα θεμέλια ενός μικρού ναού της κλασικής περιόδου, μισό περίπου χιλιόμετρο στα βορειοανατολικά του πηγαδιού (Diamant and Traill, 1986). Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι το πούσι Καλογέρι βρίσκεται στη συμβολή αγροτικών οδών, οι οποίες θα πρέπει να έχουν σχέση με το αρχαίο οδικό δίκτυο μεταξύ των κοντινών δήμων (Μυρρινούντα και Αγγελή), την Παιανία και τον Σφηττό και το λιμάνι της Στειριάς (Σταϊνχάουερ, 2002).

Με όλα τα παραπάνω γίνεται κατανοητό πως υπήρχε ένα δίκτυο, αποτελούμενο από κύριες και δευτερεύουσες οδούς, που συνέδεε τα λιμάνια της Στειριάς, των Πρασιών και το ιερό της Αρτέμιδος με την Αθήνα και τους κοντινούς δήμους, όπως επίσης και με τους σημαντικούς δήμους της Λαυρεωτικής, την Κεφαλή (στην περιοχή της Κερατέας) και το Θορικό. Συνέδεε βεβαίως και τους δήμους μεταξύ τους (εικ. 48).

Στα κέντρα λοιπόν αυτών των δήμων καθώς και στις συμβολές των σημαντικότερων οδικών αρτηριών υπήρχαν πηγάδια, για την εξυπηρέτηση των οδοιπόρων και των επισκεπτών των ιερών. Από αυτά σήμερα μπορούμε να πούμε πως τα πηγάδια: Μερέντα, Αγγελήσι, Μπρασά, Ντριβλία, Καλογέρι, Νάτσο έχουν ανοιχθεί από τους αρχαίους χρόνους και σηματοδοτούν αρχαίους δήμους και ιερά. Όμως και πολλά από τα άλλα πηγάδια, όπως το πούσι Μαζογρέ που βρίσκεται στον δρόμο της Μερέντας, μπορούν να βρουν τη θέση τους στο αρχαίο δίκτυο, και αυτή η εργασία ίσως θα αποτελούσε το αντικείμενο ενός επόμενου σταδίου έρευνας.

12. Τα πηγάδια στα αρχαία

Από τα σωζόμενα πρακτικά των συνελεύσεων του Δημοτικού Συμβουλίου Κρωπίας (με πρωτεύουσα το Μαρκόπουλο) και στη συνέχεια του Κοινοτικού Συμβουλίου Μαρκοπούλου, λαμβάνονται πληροφορίες σχετικά με τα εξής:

Α. Λιθόστρωση του πηγαδιού της πλατείας και κατασκευή του οχετού (31 Δεκεμβρίου 1872)

(αριθ. 4)

Το Δημοτικόν Συμβούλιον Κρωπίας

Συνελθόν εν Μαρκοπούλω και εν τω Δημαρχιακώ καταστήματι Κρωπίας σήμερον την 31 Δεκεμβρίου του έτους 1872 εις πλήρη συνεδρίαση παρόντος και του οικείου Δημάρχου, έλαβεν υπ' όψιν του το αντικείμενο περί χορηγίας πιστώσεως Δραχμ. 684 προς τον Θεόδωρον Καλοφούτη, εργολάβον της λιθοστρώσεως του παρά τη πλατεία Μαρκοπούλου κειμένου φρέατος και οχετού αυτού, δια τας ελλειπούσας Δραχμάς της εργολαβίας και δια την περιπλέον ενεργηθείσαν εργασίαν.

Επειδή κατά την πιστοποίησιν του αρχιτέκτονος Γ. Κατσαρού, ο Θ. Καλοφούτης εργολάβος εξετέλεσε την εργασία του οχετού της πλατείας Μαρκοπούλου συμφώνως με τους ορισμούς τους διαγραφομένους εις τον υποθετικόν υπολογισμόν του αρχιτέκτονος τούτου και τους όρους της διακηρύξεως του Δημάρχου και προς εντελή εξόφληση της εκτελεσθείσης εργασίας, του υπολείπονται Δραχμαί 684.

Ψηφίζει

Εγκρίνει να πληρωθώσι εκ του αποθεματικού κεφαλαίου του εφετινού προϋπολογισμού προς τον Θ. Καλοφούτη λόγω εξόφλησης της κατασκευής του οχετού

της πλατείας Μαρκοπούλου και εκτελεσθείσης περιπλέον εργασίας Δραχμαί εξακόσiai ογδοήκοντα τέσσαρες αριθ. 684.

Ο Πρόεδρος
Νικόλαος Παπασιδέρης

Τα μέλη

Ο Δήμαρχος
Α. Κ. Γκίκας

(αριθ. 8)

Το Δημοτικόν Συμβούλιον Κρωπίας

Συνελθόν εν Μαρκοπούλω και εν τω Δημορχιακῷ καταστήματι Κρωπίας σήμερον την 31 Δεκεμβρίου του έτους 1872 εις πλήρη συνεδρίαση παρόντος και του οικείου Δημάρχου, έλαβεν υπ' όψιν του το αντικείμενο περί χορηγίας πιστώσεως Δραχμών 38 αίτινες επροπληρώθησαν εις τον Αρχιτέκτονα Γ. Κατσαρόν δι' αγωγήν της αμάξης του δι' ης μετέβη ενταύθα παρατηρήσας τα έργα της λιθοστρώσεως του φρέατος του κεμένου εντός της πλατείας Μαρκοπούλου και της κατασκευής του οχετού αυτής.

Επειδή ο ειρημένος αρχιτέκτων μετέβη ενταύθα εκ Κορωπίου προς παραλαβήν των περαιωθέντων δημοτικών έργων και εν τοιαύτη περιπτώσει δέον το αγωγήν να πληρωθή παρά του Δημοτικού ταμείου.

Ψηφίζει

Εγκρίνει να πληρωθώσι εκ του αποθεματικού κεφαλαίου του εφετινού προϋπολογισμού προς τον Γ. Κατσαρόν, αρχιτέκτονα δραχμαί τριάκοντα οκτώ αριθ. 38 δι' ης αιτίαν αναφέρεται εν τη της παρούσης.

Η παρούσα να υποβληθή δι' έγκρισιν
Ο Πρόεδρος
Νικόλαος Παπασιδέρης

Τα μέλη

Ο Δήμαρχος
Α. Κ. Γκίκας

Β. Ανόρυξη του πηγαδιού της Ντοροβάτεζας (13 Απριλίου 1873)

Το Δημοτικόν Συμβούλιον Κρωπίας

[...] υπό του προέδρου Νικολάου Παπασιδέρη και των μελών αυτού Σωτηρίου Χατζή, Σπύρου Χατζή, Αντωνίου Γκίκα, Αναγ. Ν. Γκίκα, Παναγή Αγγ. Μιχάλη, Μήτρου Ηλία, Γεωρ. Σιδέρη Χούντα και Νικολάου Σταμάτη συνήλθεν εν Μαρκοπούλω και τω δημοτικῷ καταστήματι σήμερον τη 13 Απριλίου του έτους 1873 εν πλήρη συνεδρίασει παρόντος και του οικείου Δημάρχου Α. Κ. Γκίκα και λαβόν υπ' όψιν του την πρόταση του Δημότου Εναγγέλου Μήτρου Ηλία, περί χορηγίας πιστώσεως δραχμών διακοσίων Αρθ. 200 προς ανόρυξιν ενός φρέατος εν τη θέση Ντοροβάτιζα της Δάγλας, ένθα δεν υπάρχει ολοτελώς ύδωρ ποσίματος.

Επειδή εν τη θέση ταύτη σπείρονται δημητριακοί καρποί και κατά το θέρος οι θερίζοντες τους καρπούς υστερούνται ύδατος ποσίμου και εν τοιαύτη περιπτώσει είναι αδύνατον να υποφέρουσι ούτοι οίτινες προσφέρουσι ονκ ολίγους φόρους εις το δημοτικόν ταμείον,

Ψηφίζει

προς ανώρουξιν ενός φρέατος εν τη θέση Ντοροβάτιζα του χωριού Δάγλας δίδει πίστωσην εκ του αποθεματικού κεφαλαίου του εφετινού προϋπολογισμού δραχμών διακοσίων Αρθ. 200.

Η παρούσα να υποβληθή δι' έγκρισιν
 Ο Πρόεδρος Τα μέλη
 Νικόλαος Παπασιδέρης

Ο Δήμαρχος
 Α. Κ. Γάικας

Γ. Επισκευή του πηγαδιού στο Τζούλι και του οχετού της πλατείας (καθώς και άλλων κοινοτικών πηγαδιών) (13 Νοεμβρίου 1876)

Το Δημοτικόν Συμβούλιον Κρωπίας

Συνελθόν εν Μαρκοπούλω και εν τω Δημαρχιακώ καταστήματι Κρωπίας σήμερον την 13 Νοεμβρίου του 1876 εις πλήρη συνεδρίασιν παρόντος και του Δημάρχου έλαβεν υπ' όψιν του την ανάγκην της επιψηφίσεως του διά το ελευσό-μενον έτος 1877 προϋπολογισμού των εσόδων και εξόδων του Δήμου τούτου και λαβών υπ' όψιν του το παρουσιασθέν υπό του Δημάρχου σχέδιον του προϋπολο-γισμού τούτου και μετά μακράν συζήτησιν

Ψηφίζει

Προσδιορίζονται τα έσοδα και έξοδα του Δήμου τούτου διά το έτος 1877 ως εξής.

Α' μέρος εσόδων

[...]

Β' μέρος εξόδων

[...]

Διά το φρέαρ αγίου Δημητρίου εις Κοροπή	150 Δρ.
Διά το φρέαρ Τζούλη Μαρκοπούλου	100 Δρ.
Δι' επισκευήν του υπονόμου Μαρκοπούλου	100 Δρ.
Δι' επισκευήν φρέατος Σπάτας	100 Δρ.
Δι' επισκευήν φρέατος Αγίου Αθανασίου Λιοπεσιού	150 Δρ.

[...]

Ο Δήμαρχος Ο Πρόεδρος Τα μέλη

.....

Δ. Ανόρυξη του πηγαδιού της Στατήρεζας (καθώς και επισκευή κοινοτικών πηγαδιών στο Κορωπί) (6 Μαΐου 1879)

Το Δημοτικόν Συμβούλιον Κρωπίας

Συνελθόν εν Μαροκοπούλω και εν τω Δημαρχιακώ καταστήματι Κρωπίας σήμερον την 6 Μαΐου του 1879 εις πλήρη συνεδρίασιν κατά πρόσκληση του Δημάρχου, παρόντος τούτου έλαβεν υπ' όψιν του [...]

Επειδή τα εξής έργα εξετελέσθησαν:

-Δι' ανόρυξιν φρέατος εις θέσιν Στατήρεζα Μαροκοπούλου Δρχ. 500

-Δι' επιδιόρθωσιν φρέατος εις το Πάτημα Κορωπής Δρχ. 50

[...]

-Εις επισκευήν φρέατος Ντούκα της Κορωπής Δρχ. 150

[...]

Παρακαλείται η Βασιλική Νομαρχία όπως εγκρίνη τα ανωτέρω έξοδα ίνα πληρωθώσι οι δικαιούχοι...

Ε. Έκδοση αγροτικής διάταξης για τα πηγάδια (18 Σεπτεμβρίου 1938)

Συνεδρίασις 4η

Το Κοινοτικόν Συμβούλιον Μαροκοπούλου Μεσογαίας ως αγροτικόν τοιούτον συνεδρίασαν κατόπιν της υπ' αριθ. 1135 από 24-9-38 τακτικής προσκλήσεως του Προέδρου αυτού εν τω Κοινοτικώ καταστήματι σήμερον τη 18 Σ/βρίου 1938 έτους ημέραν Κυριακήν και ώραν 5 μ.μ. και ευρεθέν εν νομίμω απαρτία ως παρόντων του Προέδρου αυτού Ιωάννου Ιωάν. Δρίτσα και των μελών 1) Σπυρίδωνος Παν. Παπαγιαννάκου, 2) Σταύρου Ι. Νικολάκη, 3) Ιωάννου Ευαγγ. Σπυράκου

Επελήφθη της συζητήσεως του εν τω διατακτικώ της παρούσης διαλαμβανομένου θέματος όπερ περιείχεται και εν τη νομίμως κοινοποιηθείση οικεία ημερησία διατάξει

Θέμα ημερησίας διατάξεως

Απόφασις 4η: Έκδοσις αγροτικής διατάξεως βάσει του άρθρου 9 του νόμου 1010/ 1937.

Το Συμβούλιον ακούσαν σχετικήν εισήγησιν του κ. Προέδρου και μετά διαλογικήν συζήτησιν επί του θέματος

Αποφαίνεται

1) Απαγορεύει την καλλιέργειαν και εις ακτίνα <7 1/2> μέτρων περίξ των κοινοχρήστων φρεάτων <ως και το περίφραγμα τούτων> διαγράφονται πέντε λέξεις> εφ' όσον οι εν τη ζώνη τούτη αγροί δεν είναι καταλλήλως περιμαντρωμένοι.

2) Απαγορεύει την περίφραξιν των κοινοχρήστων φρεάτων.

3) Απαγορεύει το άνοιγμα νέων φρεάτων εις ακτίνα μικροτέραν των πενήκοντα <50> μέτρων περίξ των κοινοχρήστων τοιούτων.

4) Απαγορεύει την λήψιν ύδατος δια βαρελίων από τα κοινόχρηστα φρέατα <Νέον Πηγάδι>, Κοπρέζα, και Πηγάδι Καρτέρι.

Εφ' ω συνετάγη η παρούσα απόφασις υπογραφομένη παρά των μελών του Κοινοτικού τούτου Συμβουλίου.

Το Κοινοτικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος	Τα μέλη
(Ιωάν. Δρότσας)	(Σ. Ι. Νικολάκης), (Σ. Π. Παπαγιαννάκος)
	(Ι. Ε. Σπυράκος)

13. Τα πηγάδια φορείς αξιών – Για μια ουσιαστική διατήρηση

Τα πηγάδια έχουν αξίες και μεταφέρουν αξίες στο χρόνο.

Λόγω της παλαιότητάς τους έχουν από μόνα τους *ιστορική αξία*. Όμως παράλληλα αποτελούν τεκμήρια και φέρουν μαρτυρία για μια σειρά πληροφοριών: τον τρόπο προμήθειας νερού, τον τρόπο κατασκευής τους (τεχνολογία και υλικά), την θέση που βρίσκονται.

Τα πηγάδια έχουν επίσης *καλλιτεχνική αξία*. Πολλά είναι αληθινά κομψοτεχνήματα. Επίσης ως παραδοσιακά κτίσματα προβάλλουν ένα ιδιαίτερο ύφος. Κτισμένα με φυσικά υλικά, σε αρμονία με το περιβάλλον που βρίσκονται, αποτελούν συνέχεια του αγροτικού τοπίου και αυτό προσδίδει στο παραδοσιακό αυτό είδος κατασκευής μια ακόμα, *περιβαλλοντική αξία*.

Φαίνεται πως στις μέρες μας, εκτός από την «ανέξοδη διαφήμιση», τα πηγάδια δεν έχουν *χρηστική αξία*. Δεδομένου όμως ότι όλα έχουν νερό και ότι ο τρίτος παγκόσμιος πόλεμος για το νερό θα γίνει, ποιος μπορεί να αποκλείσει την επαναχρησιμοποίηση των πηγαδιών στο μέλλον;

Ως φορείς μνήμης, τα πηγάδια έχουν επίσης *συναισθηματική αξία*, κυρίως για τους παλαιότερους, συνδεδεμένα με τη ζωή του τόπου, ως σημεία συνάντησης σε καθημερινή βάση αλλά και σε σημαντικές γιορτινές μέρες. Αυτό το είδος αξίας σε λίγα ακόμα χρόνια δεν θα υπάρχει πια, γιατί οι νεότεροι δεν έχουμε πλέον μνήμες ζωής από τα πηγάδια.

Η πιο «διαίτηρη» όμως αξία που μεταφέρουν τα πηγάδια στο χρόνο ίσως είναι η *διδασκτική αξία*. Όχι λόγω των ιστορικών και όλων των άλλων πληροφοριών που παρέχουν αλλά από το γεγονός ότι αντιπροσωπεύουν ένα «δύσκολο δρόμο προς το νερό», έξω από ό,τι έχουμε σήμερα για δεδομένο. Το πηγάδι μάς διδάσκει πως κάποτε το να ξεδιψάσεις ή να πλύνεις τα χέρια σου δεν ήταν τόσο απλό όσο το άγγιγμα μιας βρύσης. Ζούμε στην εποχή του «εύκολου» και το να μάθουν τα παιδιά μας να εκτιμούν και να σέβονται το νερό και τη φύση, που εύκολα κατασπαταλώνται, είναι αναγκαίο.

Για να υπάρξει λοιπόν μια ουσιαστική διατήρηση των παλαιών κοινοτικών πηγαδιών και να μην χάνονται οι τόσες αξίες και πληροφορίες, μπορεί εκτός βέβαια από την προώθηση των απαραίτητων ενεργειών από νομική και πολιτική άποψη, έτσι ώστε να ανακηρυχτούν επίσημα διατηρητέα πολιτιστικά αγαθά, μπορεί λοιπόν να γίνει και μια προσπάθεια σύνδεσής τους με την εκπαίδευση, με τα σχολεία, με τα παιδιά.

Σήμερα στο Μαρόκοπουλο και το Πόρτο Ράφτη υπάρχουν 5 δημόσια δημοτικά σχολεία, 2 γυμνάσια και 1 λύκειο, δηλαδή 7 τουλάχιστον σχολεία για 14 σωζόμενα πηγάδια (εικ. 49). Αν, μέσω της Νομαρχίας ή του Δήμου και των Συλλόγων Διδασκόντων και Γονέων και Κηδεμόνων, γινόταν ένα είδος υιοθεσίας, έτσι ώστε κάθε σχολείο να μεριμνά για 2 πηγάδια, θα μπορεί το κάθε πηγάδι να είναι αντικείμενο φροντίδας και προβολής και σε αντιστάθμισμα να διδάσκει ιστορία, αρχιτεκτονική, υλικά, λαογραφία και κυρίως σεβασμό προς τη φύση, σεβασμό προς το νερό!

Μακάρι να προλάβει να γίνει μια κίνηση προς τις δύο αυτές κατευθύνσεις, της ανακήρυξης και της υιοθεσίας όσο ακόμα υπάρχουν τα πηγάδια. Γιατί κάθε φορά φοβάμαι ότι θα βλέπουμε και κάτι λιγότερο. Φοβάμαι.

Ευχαριστίες

Η παρούσα μελέτη δεν θα μπορούσε καν να ξεκινήσει χωρίς τη συνεργασία και πολύτιμη βοήθεια των: Δημήτρη Νικολάου, Σταμάτη Μεθενίτη, Όλγας Κακαβογιάννη, Δημήτρη Μεθενίτη, Νίκης Νικολάκη, Κατερίνας Πέτρου, και οπωσδήποτε του Νίκου Παπαγιαννάκου.

Επίσης, δεν θα είχε ποτέ ολοκληρωθεί χωρίς την ανοχή των Παναγιώτη Κάβουρα και Αγγελικής Ζήση.

Πολύτιμες ήταν οι διηγήσεις των παλαιότερων, Ιωάννη Παπαγιαννάκου και Χαρίκλειας Γιαννάκη.

Όλους τους ευχαριστώ από την καρδιά μου.

Την Μαρίκα Μαντάλα επίσης, γιατί όλα μπορεί να ξεκίνησαν από το «Χάρη, θέλω να καταγράψεις τα πηγάδια». Τη Λία Ζιάγκου και την Κατερίνα Ράπτη, τις καλές μου συναδέλφους. Την Ιωάννα που ανακαλύψαμε μαζί το πούσι Λιγόρι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Όλγα Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, «Η Μεσογαία κατά τους γεωμετρικούς χρόνους (1100-700 π. Χ.)», στο Ντούμας Χρ. (επιμ.), *Μεσογαία – Ιστορία και Πολιτισμός των Μεσογείων Αττικής*, Αθήνα 2001.

- Steven Diamant, John S. Traill, «Πούσι Καλογέρι», *Πρακτικά Β' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Καλύβια 1985*, Καλύβια 1986.
- Ιωάννης Ηλίας, Ιερέας, *Μαρκόπουλο – Ο τόπος μου και η ιστορία του*, Μαρκόπουλο 1993.
- Ελευθέριος-Ειρήναρχος Θεοδώρου, Αρχιμανδρίτης, *Μαρκόπουλο Μεσογαίας – Εκκλησίες-Τοιχογραφίες-Πορεία στο χρόνο*, Αθήνα 1994.
- Ελευθέριος-Ειρήναρχος Θεοδώρου, Αρχιμανδρίτης, *Μαρκόπουλο Μεσογαίας – Δέκα θέματα αρχαιολογίας και τέχνης*, Αθήνα 2000.
- Όλγα Κακαβογιάννη, «Η προϊστορική κατοίκηση στη Ν. Α. Αττική – Νέα ευρήματα», *Πρακτικά Α' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Καλύβια 1984*, Καλύβια 1985.
- Όλγα Κακαβογιάννη, «Από το ιερό του Απόλλωνα στις Πρασιές (Πόρτο Ράφτη)», *Εν Μαρκοπούλω*, Ιανουάριος 2004.
- J. A. Kaupert, *Χάρτες της Αττικής*, 1885.
- Χάρη Κωσταρέλου, «Οι πέτρες του προπάππου μου του Αναξικλεισθενοτρώνη...(3ο)», *Εν Μαρκοπούλω*, Φεβρουάριος 2006.
- Σταμάτης Μεθενίτης, «Η σιωπή των αμνών», *Εν Μαρκοπούλω*, Μάρτιος 2000.
- Σταμάτης Μεθενίτης, *Το Μαρκόπουλο των Μεσογείων – Οδοιπορικό στους αιώνες*, Μαρκόπουλο 2007.
- Δημήτρης Νικολάου, «Η ύδρευση στο Μαρκόπουλο στις αρχές του προηγούμενου αιώνα», *Εν Μαρκοπούλω*, Απρίλιος 2005.
- Δημήτρης Νικολάου, «Κοινοτικά πηγάδια», *Εν Μαρκοπούλω*, Σεπτέμβριος 2005.
- Νικόλαος Δ. Παπαχατζής, *Πανσανίου, Ελλάδος Περιήγησις – Αττικά*, Αθήνα 1974.
- Γεώργιος Σταϊνχάουερ, «Η Κλασική Μεσογαία (5ος-4ος αι. π.Χ.)», στο Ντούμας Χρ. (επιμ.), *Μεσογαία – Ιστορία και Πολιτισμός των Μεσογείων Αττικής*, Αθήνα 2001.

SUMMARY

In the countryside of Markopoulo, there can be met the old communal wells, used for the water supplies of the people, up to the middle of 20th century. Since useless, today the communal wells are being vanished, taking away all the cultural values they carry. A loss of local cultural heritage takes place.

In the present announcement, a presentation of the wells is being attempted, as well as an initial record of all existing information, in an effort to promote the wells as cultural goods and, mainly, to prevent further arbitrariness.

Involving educational system and school life, in the process of the conservation and protection of the wells is also suggested.

Εικ. 1. Το πούσι Κουλιδά το 2002.

Εικ. 2. Το πούσι Κολιμήτσι γύρω στο 1995.

Εικ. 3. Το πούσι Μητρολία το 1996 (Θεοδώρου, 2000).

Εικ. 4. Το πούσι Μητρολία γύρω στο 1998.

Ειχ. 5. Πούσι Μητρολία – η καταστροφή.

Ειχ. 6. Το πούσι Καδί γύρω στο 1998 (Θεοδώρου, 2000).

Εικ. 7. Το πούσι Καδί το 2005.

Εικ. 8. Μαμάρινη γούνα στο πούσι Καδί.

Ειγ. 9. Το πούσι Κοπρέζα τη δεκαετία του '90 (Θεοδώρου, 2000).

Ειγ. 10. Το πούσι Κοπρέζα το 2005.

Εικ. 11. Πούσι Κοπρέζα – το εσωτερικό.

Εικ. 12. Το πούσι Κουτάλα το 2005.

Εικ. 13. Πούσι Κουτάλα – η γούρνα.

Εικ. 14. Το πούσι Λιγόρι το 2007.

Εικ. 15. Πούσι Λιγόρι – το εσωτερικό.

Εικ. 16. Το πούσι Μαζογερέ το 2005.

Εικ. 17. Το πούσι Μαζογερέ το 1996 (Θεοδώρου, 2000).

Εικ. 18. Το πούσι Τζούλι το 2005.

Εικ. 19. Πούσι Τζούλι – το εσωτερικό.

Εικ. 20. Το πούσι Μπάρτζη στη φάση αποκατάστασης το 1991.

Εικ. 21. Το πούσι Μπάρτζη γύρω στο 1993 (Θεοδώρου, 2000).

Εικ. 22. Το πούσι Μπάρτζη το 2005.

Εικ. 23. Το πούσι Αλλαγιάννη το 2005.

Εικ. 24. Πότισμα στο πηγάδι του Μπρασά, γύρω στο 1950 (Ηλίας, 1993).

Εικ. 25. Το πούσι Μπρασιά το 2005.

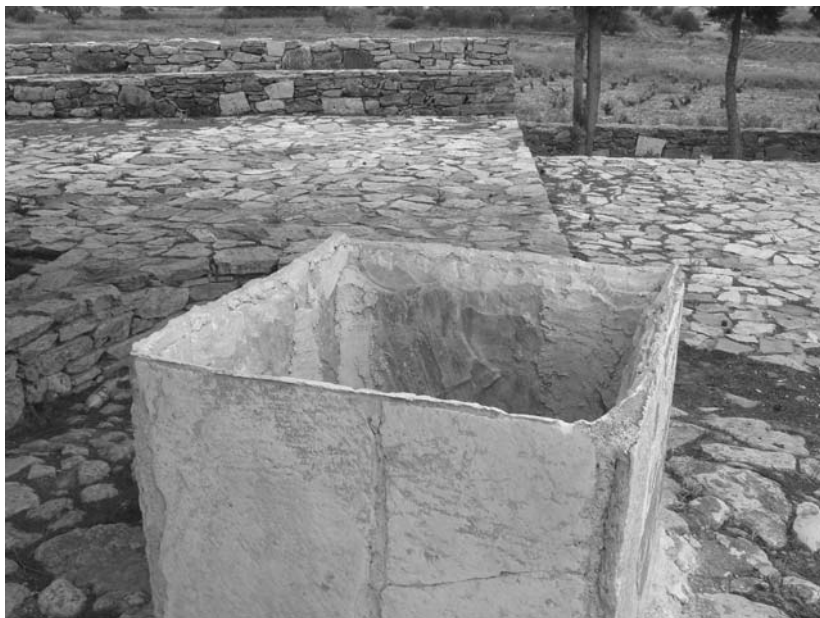
Εικ. 26. Πούσι Μπρασιά – λεπτομέρεια από το πλακόστρωτο.

Εικ. 27. Το πούσι Καλογέρι το 1997.

Εικ. 28. Το πούσι Καλογέρι το 2005.

Ειχ. 29. Το πούσι Καλογέρι το 2007.

Ειχ. 30. Πούσι Καλογέρι – το εσωτερικό.

Εικ. 31. Το πούσι Ιρί το 1985 (Θεοδώρου, 2000).

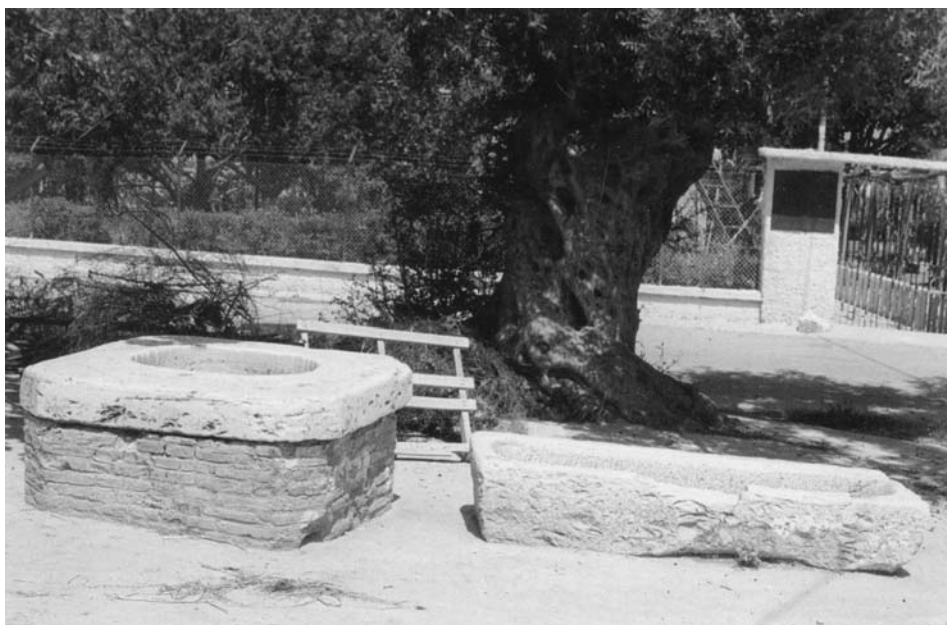
Η γούρνα, που φαίνεται μπροστά, δεν υπάρχει σε μεταγενέστερες φωτογραφίες.

Εικ. 32. Το πούσι Ιρί το 1996 (Θεοδώρου, 2000).

Εικ. 33. Το πούσι Ιρί το 2005.

Εικ. 34. Το πούσι Μερέντα γύρω στο 1998 (Θεοδώρου, 2000).

Ειχ. 35. Το πούσι Μερέντα το 2005.

Ειχ. 36. Το πούσι Γκίνη το 2005.

Εικ. 37. Πούσι Γκίνη – το πηγάδι και η παράγωγη γούρνα.

Εικ. 38. Η Λιάδα γύρω στο 1998 (Θεοδώρου, 2000).

Εικ. 39. Το πούσι Λιάδα γύρω στο 1998 (Θεοδώρου, 2000).

Εικ. 40. Πέτρινες γούρνες στη Λιάδα (Θεοδώρου, 2000).

Εικ. 41. Η Λιάδα το 2005.

Εικ. 42. Χορός στο πούσι Μίζι, πριν από τον πόλεμο του '40 (Ηλίας, 1993).

Εικ. 43. Πούσι Μίρι – Πότισμα του αλόγου (δεκαετία του '50).

Εικ. 44. Το πούσι Μίρι το 2006, εγκατεστημένο σε ιδιωτικό χώρο.

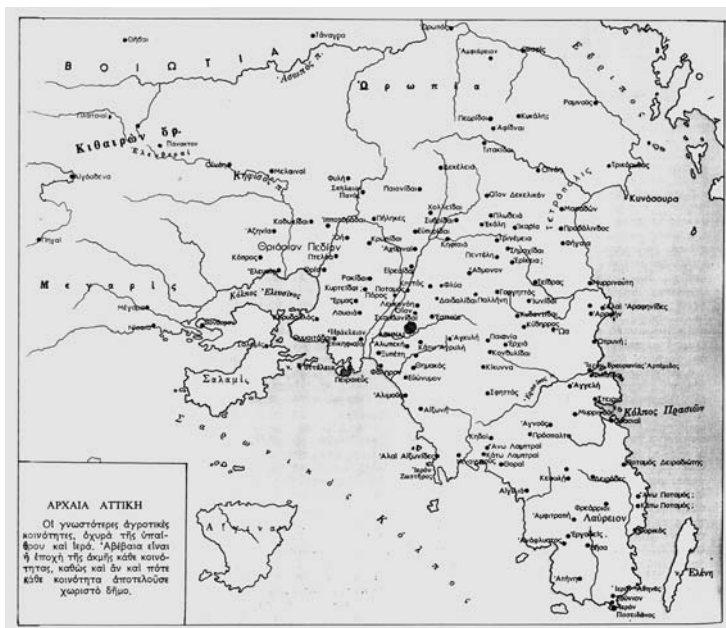
Εικ. 45. Το πούσι Πλατόμα το 2006, εγκατεστημένο σε ιδιωτικό χώρο.

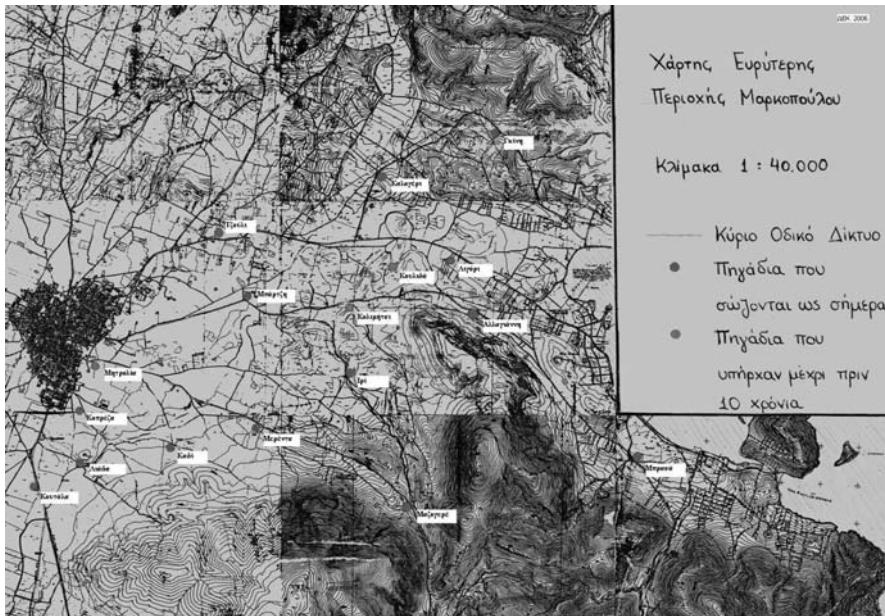
Εικ. 46. Πούσι Πλατόμα – η γούνα.

Εικ. 47. Το πούσι Πετούραβεν (της Υπαλαντής) το 2005.

Εικ. 48. Αρχαία Αττική (Παλαχατζής, 1974).

Εικ. 49. Χάρτης ευρύτερης περιοχής Μαροπούλου – θέσεις πηγαδιών.